

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογῆς: Οἱ περισσότεροι ψῆφοι δόθηκαν στὸν ποιητὴ Κωστῆ Παλαμᾶ (διάβασε παραπάνω, σελ. 80α κ.ε.: Γρ. Ξενόπουλος, Πέτρος Βασιλικός, Λάμπρος Πορφύρας, Μίλτος Μαλακάσης, Ζαχ. Παπαντωνίου, Κώστας Πασαγιάννης, Ἀντρέας Καρκαβίτσας, Γιάννης Καμπύσης, Δ. Ταγκόπουλος) (*). Χωρὶς ἄλλο, στ' ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογῆς δὲν εἶχαν καμιὰ ἐπίδραση ὅσα ἔγραψε ὁ Γερμανοέλληνας Julius von Hoesslin (*) στὴ «Gesellschaft» (*) τῆς Λειψίας. «... Ἡ λυρική ἔλαβε χαρακτηριστικὴ θέση στὴν Ἑλλάδα. Σήμερα βέβαια κατέχει τὴν κορυφὴν ὁ κ. Κωστῆς Παλαμᾶς... ὅπου ὁ Παλαμᾶς ξεχωρίζει ἀπὸ τοὺς ποιητάδες τοῦ Ἴονίου εἶναι τὸ ὑψηλὸ τῆς σκέψώς του, ποὺ δίνει στὰ ἔργα του μιὰ ξεχωριστὴ μορφή. Ἐνῶ στοὺς ποιητάδες τοῦ Ἴονίου εἶναι ὅλα ζωντανὲς εἰκόνες, ρωμάντσες ποὺ τὸ λένε σὰν τὴν ἴδια τὴ φωνὴ τῆς Φύσης ὅ,τι κινεῖ τὴν ψυχὴ, τὰ ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ μποροῦν νὰ παραβληθοῦν μὲ τοὺς γυμνοὺς βράχους τῶν ἐλληνικῶν βουνῶν καὶ ξεβγαίνονν σὲ ξάστερες κοντοῦρες ἀπὸ τὸν ἀνέφελον οὐρανόν της. Στους παράξενους ρυθμοὺς γλιστρᾶνε οἱ σκέψεις, ποὺ εἰκονίζουν τὸ ὕλικόν αὐτῶν τῶν ποιημάτων περνοῦν μπροστὰ μας σύμβολα σ' ἓνα ὑπερπροσωπικὸ αἶσθημα, ποὺ πλέοντας πάνου ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, δὲν ἐπηρεάζεται καθόλου ἀπὸ τίς τύχες τῆς ζωῆς. Τὰ ποιήματα αὐτὰ ἔχουν συγγένεια μὲ τοὺς παλιοὺς Ἕλληνες, ὅπως κανενὸς ἄλλου νεωτέρου οἱ εἰκόνες. Στὴ μορφὴ τους ὅμως εἶναι καινούργια, γιατί ὁ Παλαμᾶς μισεῖ τὴν ἀφιλοκαλία τῶν ἱεροσούλων ξένων, ποὺ πιστεύουν πὼς πλησιάζουν τὸ κλασικὸ ἰδανικόν, ὅταν συρριάνανε μὲ τὰ προσωπεῖα καὶ τοὺς ἱμάντες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων» (*).

Ἡ «Τέχνη», ὁ «Διόνυσος». — Ὁ Πέτρος Βασιλικός (Ντίνος Χατζόπουλος) ἔπειτα ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ 1897,

(*) Μιὰ σχετικὴ σάτυρα στὴν ἐφημ. «Σκρίπ», ἀρθ. (= 20 Δεκ. 1898) «Ἐκλογὴ ποιητοῦ. Εἰς τμήματα. Συμπλοκὴ μαλλιαρῶν μὲ τοὺς κουρεμένους. Ποῖος ὑπερτερεῖ».

(*) Πρβλ. καὶ παρακάτω, σελ. 84α, 86β.

(*) Τεύχος 10 τοῦ 1898.

(*) Μετάφραση Γιάννη Καμπύση στὴν «Τέχνη», τόμ. Α', τεύχος Β' (Δεκ. 1898) σελ. 47.

ποὺ κι' ὁ ἴδιος εἶχε πάρει τὰ πατρογονικά του ἄρματα στὰ χέρια (*), σκέφτηκε νὰ βγάλῃ περιοδικό, πρωτοφανέροντο στὸν τόπο μας. Τὸ περιοδικὸ τοῦτο θὰ γραφότανε μόνο στὴ δημοτικὴ κ' οἱ συντάχτες του θὰ ἔταν διαλεκτοὶ τοῦ Λόγου δουλευτές. Στὸ φιλολογικὸ σαλόνι τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ ἀποφασίστηκε τελειωτικὰ τὸ βγάλσιμο τοῦ νέου περιοδικοῦ (*), ποὺ βαφτίστηκε στὸ ἴδιο σαλόνι μὲ τ' ὄνομα «Ἡ Τέχνη» καὶ μὲ τὰ εὐλογημένα λόγια τοῦ Σολωμοῦ: *Τὸ ἔθνος πρέπει νὰ μάθῃ νὰ θεωρῇ ἔθνηκόν ὅ,τι εἶναι ἀληθές.* Τὸ πρῶτο φύλλο τῆς «Τέχνης» βγήκε τὴν 1η τοῦ Νοέμβρη 1898 μ' ἓνα ἐξωτερικὰ ἰδιότροπο τραγούδι τοῦ Παύλου Νιρβάνα «Ἡ Τέχνη» (*) καὶ μὲ τὰ πεζογραφήματα τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ «Ἄναψε φῶς» καὶ «Ἡ κριτικὴ καὶ ἡ γλῶσσα», καὶ σημειώματα ζουμερὰ γιὰ τὰ διηγήματα «Μοσκιές» τοῦ Κώστα Πασαγιάννη, τὸ δράμα «Τὸ δαχτυλίδι τῆς μάνας» τοῦ Γιάννη Καμπύση καὶ τὰ σύμμιχτα λογοτεχνήματα τοῦ Παύλου Νιρβάνα «Ἀπὸ τὴν Ζωὴν καὶ τὴν Φύσιν». Κι' ἄλλα σημαντικὰ ἔργα στόλιζαν τὸ πρῶτο φύλλο τῆς «Τέχνης»: «Ἡ ζωὴ κι' ὁ θάνατος τῆς Ἀργυρούλας» καὶ τὰ θεατρικὰ τοῦ Γρηγ. Ξενόπουλου, ὁ «Ἀνεμόμυλος» τοῦ [Λορέντσου] Μ[αβίλη], τοῦ ἀπέθαντου, οἱ «Παλιοὶ Νέοι» τοῦ Ἐρρίκου Ἴψεν κατὰ τὴν περιγραφή τοῦ Γιάννη Καμπύση, ἡ «Νοσταλγία», ποίημα τοῦ Μίλτου Μαλακάση (*), τὸ «Βιὸς

(*) Πρβλ. *Κωστῆ Παλαμᾶ*, «Ἀσύλευτη Ζωή», ἔγδ. Β', σελ. 13-14, ὅπου συνέττο ἀφιερωμένο στὸν Πέτρο Βασιλικό, ἀγωνιστὴ τοῦ 1897. Πρβλ. καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Πέτρου Βασιλικοῦ τὸ διήγημα «Ἀντάρτης», σχετικὸ μὲ τὸν ἀγῶνα στὴν Ἠπειρὸ στὰ 1897. Σ' αὐτὸ τὸ διήγημα, ποὺ τὸ βρῖσκεῖς προχειρότερα στοῦ «Κ. Χατζόπουλου Ἡ Ἄντιν» καὶ ἄλλα διηγήματα μετὰ κριτικοῦ προλόγου *Κ. Παλαμᾶ* (Ἀθήνα 1925, σελ. 51-86) μνημονεύεται κ' ἓνας ἀντάρτης ποιητής. Θαρρῶ, πὼς αὐτὸς εἶν' ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεύς φίλος μου Κ. Χατζόπουλος = Πέτρος Βασιλικός.

(*) Πρβλ. *Μίλτος Μαλακάση*, στὴν ἐφημ. «Ἐλευθερον Βῆμα», τῆς 2 τοῦ Γιούνη 1940, σελ. 1.

(*) Πρβλ. *Παύλου Νιρβάνα*, Φιλολογικὰ ἀπομνημονεύματα, σελ. 61-63. «Ἡ τέχνη καὶ ὁ Μαλλιαρισμός».

(*) Πρβλ. «Νέα Ἔστια», τομ. ΔΓ' (Γεν. Γιούνης 1943) σελ. 547.

της Κυρᾶς Κερκύρας», διήγημα τοῦ Κ. Θεοτόκη, ἢ «Δικαιοσύνη» κι' ὁ «Νυμφίος», ποιήματα γνωστά καὶ διαλεχτὰ τοῦ Ι. Ν. Γρυπάρη⁽¹⁾, τὰ «Μαλλιά», γράψιμο σὲ παρδαλὴ γλῶσσα τοῦ Ν. Ἐπισκοπόπουλου⁽²⁾, ἢ στιχερὴ μετάφραση τῆς Ὁρατιανῆς ᾠδῆς στὸν Γρόσφον, δοκίμιο τοῦ Στυλιανοῦ Χρυσομάλλη, καὶ διάφορα σημειώματα τοῦ Πέτρου Βασιλικοῦ. Βραδύτερα κι' ἄλλοι σεβαστοὶ δικοὶ μας καὶ ξένοι αὐγάτησαν τοὺς συνεργάτες τοῦ πρώτου φύλλου τῆς «Τέχνης», π. χ. ὁ Π. Βεργωτῆς, ὁ Κάρολος Dieterich, ὁ Γιάννης Ἐπαχτίτης (= Βλαχογιάννης), ὁ Ἀργύρης Ἑφταλιώτης, ὁ Julius von Hoesslin⁽³⁾, ὁ Γ. Καλογοῦρος, ὁ Ἀντρέας Καρκαβίτσας, ὁ Κωνσταντῖνος Μᾶνος, ὁ Ἀλέξ. Πάλλης, ὁ Ἀλέξ. Παπαδιαμάντης, τ' ἀδέρφια Κώστας καὶ Σπῆλιος Πασαγιάννης, ὁ Λάμπρος Πορφύρας, ὁ Στέφανος Ραμᾶς (= Μᾶρκος Τσιριμῶκος), ὁ Γιάννης Ψυχάρης. Μεγάλη καὶ ποιοτικὰ καὶ ποσοτικὰ στάθηκε ἡ συνεργασία τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ στὴν «Τέχνη», καὶ μὲ τραγούδια καὶ μὲ πεζογραφήματα, ἔξω ἀπὸ κείνα πὺν ἀναφέραμε παραπάνω⁽⁴⁾. Ὁργιστοῦμος παντοῦ ὁ Ποιητῆς ἐτύπωσε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ πρῶτο καθάριο ὄργανο τοῦ Δημοτικισμοῦ πολλὰ ποιήματα⁽⁵⁾ ἀφ' τῆ συλλογῆ του τοῦ «Γυρισμοῦ»⁽⁶⁾ καὶ τὸ «Χαιρετισμὸ πρὸς τὸν

Γαβριὴλ Νταννούτσιο»⁽⁷⁾ κι' ἀφ' τὰ πεζογραφήματά του μελέτες γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη⁽⁸⁾ καὶ τὸν Ἰούλιο Τυπάλδο⁽⁹⁾· ἔπειτα σκέψεις μὲ τὸν τίτλο «Πρωῖνοὶ περίπατοι. Τὰ βιβλία, ἢ μοῖρα τοῦ ὄραίου, ὁ Σίλλερ καὶ τὸ κοινόν»⁽¹⁰⁾· ἔπειτα κριτικὴ γιὰ τοῦ Μ. Μαλακᾶση τὰ «Συντρίμματα», τοῦ Ν. Ἐπισκοπόπουλου «Τὰ διηγήματα τοῦ Δειλινοῦ»⁽¹¹⁾, τοῦ Α. Καρκαβίτσα «Τὰ λόγια τῆς Πλώρης», τοῦ Σπ. Πασαγιάννη τοὺς «Ἀντίλαλους»⁽¹²⁾ κι' ἄλλα⁽¹³⁾. Πρέπει νὰ μὴν ἀφήσω ἀμνημόνευτο καὶ τὸ παλαμικὸ σημεῖωμα στὴν «Τέχνη» μὲ τὸν τίτλο «Στὴ σάλα τοῦ Παρνασοῦ. — Ἡ Ντουῆζε κι' ὁ Νταννούτσιο»⁽¹⁴⁾. Σχετίζεται

(πρὸβλ. κι' ὅσα γράφει ὁ ἴδιος ὁ Ποιητῆς, παραπάνω σελ. 84, ὑποσημ. 5).

⁽¹⁾ Σελ. 113. Ξανατυπώθηκε στὴ συλλογὴ «Περάσματα καὶ Χαιρετισμοὶ» (Ἀθήνα 1931) ἀρθ. 34 μὲ τὸν τίτλο: «Στὸ Γαβριὴλ Νταννούτσιο ὅταν ἐπέρσσε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα». Πρὸβλ. Κ. Γ. Κασιμάλη, Βιβλιογραφία Κωστῆ Παλαμᾶ, Β', σελ. 13, ἀρθ. 382.

⁽²⁾ Σελ. 138-642. Βρίσκεται καὶ στοῦ Κ. Παλαμᾶ, Πεζοὶ δρόμοι Γ'. Κάποιων νεκρῶν ἢ ζωῆ. Ἀθήνα 1934.

⁽³⁾ Σελ. 299-304. Βρίσκεται καὶ στοῦ Κ. Παλαμᾶ, Γράμματα, τόμ. Α', σελ. 81-99.

⁽⁴⁾ Σελ. 25-27. Πρὸβλ. καὶ παρακάτω, σελ. 89β, ὅπου μνημονεύεται τ' ἀρθρο τοῦ Ποιητῆ: «Ἡ τέχνη καὶ ἡ κοινωνία. Οἱ καταφρονηταὶ τοῦ κοινοῦ».

⁽⁵⁾ Σελ. 95. Ἐνα πληροφορικὸ ἀρθρο γιὰ τὴν Ντουῆζε, ὅταν αὐτὴ ἦταν στὸ δρόμο της, ἐρχόμενη στὴν Ἀθήνα, ἔγραψε ὁ Ν. Ἐπισκοπόπουλος στὸ «Ἄστυ», ἀρθ. 2932 (=12 τοῦ Γεν. 1899). Στὴν ἴδια ἐφημερίδα ἀρθ. 2944 (=25 τοῦ Γεν. 1899): «Δουῆζε καὶ Δ' Ἀννούτσιο. Ἡ προεσπερὶς τοῦ Παρνασοῦ. Ὁ Λόγος τοῦ Δ. Ἀννούτσιο». «Ἐν γέῃμα τοῦ «Ἀστεως» εἰς τὸν Ἀννούτσιο» κι' ἄλλα σχετικά. Ἡ Ντουῆζε ἦταν τότες ἀγαπητικὴ τοῦ Νταννούτσιο, πὺν τὴν ἀγάπη του γιὰ τὴ μεγάλη πρώτη ἡθοποιὸ ζωγράφισε στὸ μυθιστόρημα τοῦ «Il Fuoco» (ἀπόσπασμα πρωτοτυπώθηκε στὸ «Περιοδικόν μας», τόμ. Α', 1900, σελ. 164-167). Ὁ Νταννούτσιο, πὺν σιὰ 1897 εἶχ' ἐρθῆ στὴν Ἑλλάδα «ὡς περιπαθῆς προσκνητῆς» της, σιὰ τελευταῖα χρόνια του στάθηκε χυδαῖος ὀχτρός τῆς πατρίδας μας, πὺν τὴν ἔβρισε μὲ τίς ἀτιμότερες λέξεις. Πρὸβλ. καὶ *Ἡἄλο Νιρβάνα*, Φιλολογικὰ Ἀπομνημονεύματα, σελ. 141-145.

⁽⁶⁾ Σελ. 125-126.

⁽⁷⁾ Σελ. 238-239, πρὸβλ. καὶ σελ. 305-306.

⁽⁸⁾ Π. χ. *Ἡἄλου Νιρβάνα*, «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Νίτσε» σελ. 189, *Δ. Π. Ταγκόπουλου*, Νέα Λαϊκὴ Ἀνθολογία, σελ. 305 (στὴν ἴδια σελ. κριτικὰ σημειώματα γιὰ τὴ «Γορτυνία» τοῦ *Τάκη Καρ-*

⁽¹⁾ Κι' αὐτὰ τὰ «Μαλλιά» δῶσαν ἀφορμὴ νὰ πλαστῆ ὁ ὄρος *μαλλιαρός* (κοίταξε παρακάτω σελ. 856).

⁽²⁾ Πρὸβλ. «Νέα Ἑστία», τόμ. ΛΒ' (Γιούλης-Δεκ. 1942) σελ. 624, ἀρθ. 44.

⁽³⁾ Πρὸβλ. παραπάνω, σελ. 83α.

⁽⁴⁾ Σελ. 83β.

⁽⁵⁾ Στὴν παρακάτω ὑποσημείωση ὁ πρῶτος ἀριθμὸς εἶναι τῆς σελίδας τοῦ πρώτου καὶ μοναδικοῦ τόμου τῆς «Τέχνης»· κι' ὁ δεύτερος (μέσα σὲ παρένθεση) ἀριθμὸς εἶναι τῆς Β' ἐγδοσης τῆς «Ἀσάλευτης Ζωῆς» (σ' ὅλες τίς ἐγδόσεις τῆς συλλογῆς αὐτῆς ξανατυπώθηκαν ἀφ' τὴν «Τέχνη» τὰ παλαμικὰ τραγούδια τοῦ «Γυρισμοῦ»).

⁽⁶⁾ «Νέα Ὠδὴ τοῦ παλαιοῦ Ἀλκαίου», σελ. 73-74 (σελ. 42-44), «Ὁ ναός», «Τὸ καλύβι», «Τὸ πανηγύρι τῶν σπαρτῶν» σελ. 172-174 (σελ. 23-24, 24-25, 27-28), «Τὸ σπιτί μας», «Ὁ νεκρός», σελ. 236-237 (σελ. 31-32, 32-33), «Τὸ δαχτυλίδι» σελ. 270-271 (σελ. 25-26). Ἐξω ἀπὸ τὴν «Νέα Ὠδὴ τοῦ παλαιοῦ (σελ. 42: παλαιοῦ) Ἀλκαίου» ὄλα τὰλλα τραγούδια τοῦ «Γυρισμοῦ» γραφτήκανε στὴν περίοδο Μάρτη-Αὔγουστο 1897

ιὸ σημεῖωμα τοῦτο μὲ τὸ πέρασμα ἐνὸς θανμαστοῦ καλλιτεχνικοῦ ζευγαριοῦ ἀφ' ἣν Ἀθήνα στίς ἀρχὲς τοῦ 1899. Γράφει ὁ Κωστής Παλαμᾶς:

«Στοῦ Παργασσοῦ τῆ σάλα— πού μιὰ φορὰ τῆς Τέχνης ἔλαμπε ναὸς— ἡ Ἐλεονόρα Ντουῆζε, ἄλλου κόσμου πλάσμα, κάτι σὰν Πυθία, πού θὰ τῆς ἔκατε τὰ φρένα ἐκστατικὰ ὁ ξανθὸς θεὸς, καὶ πού θὰ βλέπε ξανθὰ μιᾶς καλλονῆς ἀμίλητης ὄραματα, καὶ πού θ' ἀγωνίζονταν σπαρακτικὰ νὰ μᾶς τὰ ζωγραφίσῃ τὰ ὄραματα, καθὼς τὰ βλέπε, μυστικά, ἀνεξήγητα, φοβερὰ καὶ ἀπαλά, κ' ἐκεῖνα, λαμπρισμέν' ἀπὸ ἀκτίνες ἡλίου μεσημβρινοῦ, νὰ μᾶς τὰ ζωγραφίσῃ μὲ τὰ χεῖλη τῆς, ἀρμονίας πηγῆ, στὴν περισσό-τεχνη γλῶσσα τοῦ Ὀνειροῦ τῆς ἀνοιξιάτικης ἀύγης. Ἡ τέχνη τῆς μεγάλης Ὑποκριτικῆς, καθὼς εἶναι τῆς Ντουῆζε, τότε μόνον στέκεται στὴ διαλεκτὴ θέση τῆς, ὅταν ἐρμηνεύῃ τὴν τέχνη τῶν μεγάλων ποιητῶν... Ἡ Ντουῆζε, ἡρωίδα τοῦ Ντιαννούντιο, στὸ Ὀνειρο μᾶς ἀνοιξιάτικης ἀύγης, ἦταν τῆς ὁμορφιάς τῆς Τέχνης τοῦ Ντιαννούντιο (τέχνης τῆ φορὰν αὐτὴν ἀποσταλαγμένης σ' ἓνα μουσικώτατο παραλήρημα) ἡ καθάρια ἰδέα, ζωγραφισμένη μὲ τὰ πλέον αἰθέρια χρώματα... Ἡ γλῶσσα ἦταν στὴν τέχνη καὶ στὴν ψυχὴ τῆς Ντουῆζε. Καὶ ἡ ψυχὴ ἔλαμπε στὰ μάτια τὰ δραματικά, δείχνοντας στὸ γέλιο πού σπάρραζε, παράδερνε, στὰ χέρια πού μιλοῦσαν βαθύτερ' ἀπὸ χεῖλη, ἔφεγγε σὲ κάθε κίνημα τοῦ κορμιοῦ, ἔβγαине ἀπὸ κάθε δίπλα τοῦ φορέματος. Μιὰ φράση μόνον τοῦ ποιήματος τριγυρνᾷ σὰν πεταλούδα στ' αὐτιά μου: *Scopo divino!* Καὶ πρὶν νὰ ἰδοῦμε τὴν ἰέρεια στὴν ἴδια σάλα, μᾶς φανερώθηκεν ὁ Ποιητής. Χαϊδεμένο παιδί τῆς Ἀρμονίας, τῆς Πολλαπλῆς Καλλονῆς τοῦ κόσμου, μὲ τὴ δύναμη τοῦ ἀνίκητου λόγου, τοῦ ὑποταχτικοῦ του, ἔξουσιαστῆς ὁ Γαβριὴλ Ντιαννούντιο ἐμελώδησε

δηλώρον [Πάτρα 1899] καὶ τὰ «Διηγήματα τῆς ξηνητείας» τοῦ Χρ. Χριστοβασιλῆ [Ἀθήνα 1899]. Τὰ κριτικὰ τοῦτα σημεῖωματα δὲν ἔχουνε γραφτῆ ἀπὸ τὸν Κ. Παλαμᾶ (ὅπως σημειώνει ὁ φίλος μου Γ. Κ. Κατοίμπαλης, Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμᾶ, Β', σελ. 22, ἀρθ. 667), ἀλλ' ἀπὸ τὸ [Γιάννη] Καμπύση, πού μιὰ φορὰ ἦταν ὑπάλληλος ἀπὸ Ὑπουργεῖο τῶν Οἰκονομικῶν μαζί μὲ τὸν Τάκη Κανδηλώρο, στὸ ἴδιο κίολας τμήμα.

στοὺς Ἀθηναίους — στοὺς Ἀθηναίους τῆς αἰωνιότητος — τὸ χαῖρε τοῦ Λατινικοῦ πνεύματος πρὸς τὴ μητέρα κάθε ὁμορφιάς»⁽¹⁾. Αὐτὰ ὁ ποιητής. Μὰ λίγοι ξέρουν πὼς ὁ Κωστής Παλαμᾶς, ἓνα μὲ γοργὰ φτερὰ τραγουδάκι ἀπὸ τίς «Ἐκατὸ φωνές», ἔχει γράψῃ γιὰ τὴν Ἐλεονόρα Ντουῆζε, ἡθοποιὸ παγκοσμίων θριάμβων:

Τὸ πέρασμα, τὸ πέρασμα, τὸ πέρασμά σου!
Δὲν ἔχει χτές, μήτε αὔριο τὸ πέρασμά σου,
πάντα ἔχει σήμερα καὶ πάντα ἐμπρὸς μου στέκει
καὶ πάντα ὑφαίνει ὄραματα καὶ πάντα θάμπη
[πλέκει.

Τὸ πέρασμα, τὸ πέρασμα, τὸ πέρασμά σου!
Στὰ πλάτια τῶν ὠκεανῶν, στὰ μάκρια τῶν ἡ-
[πείρων
τὰ μεγαλόπρεπα πουλιὰ καὶ τὰ καράβια ντρό-
[πιασε,
καὶ μάχεται μὲ τοὺς ρυθμοὺς τῶν ἱερῶν Ὀμή-
[ρων⁽²⁾].

Κ' οἱ στίχοι τοῦ Ποιητῆ θυμίζουσι τὸ χρονολόγημα τοῦ Γρ. Ξενοπούλου *Τὸ πέρασμα τῆς Ντουῆζε*⁽³⁾, πού κι' αὐτὸ τυπώθηκε στὴν «Τέχνη» κι' ἀρχίζει μὲ τὰ λόγια: «Ἦλθε [ἡ Ντουῆζε στὴν Ἀθήνα], εἶδε, ἐνίκησε»⁽⁴⁾.

Ἡ «Τέχνη», μεγαλοεπαναστάτισσα τοῦ καιροῦ τῆς, γλήγορα ἔκαμε πολλοὺς ὀχιτροὺς στοὺς κύκλους τῶν δημοσιογράφων καὶ τοῦ πισοδρομημένου κόσμου. Οἱ συντάχτες τῆς στάθηκαν οἱ πρῶτοι *μαλλιανοί*, ὅπως ὁ μακαρίτης Γιάννης Κονδυλάκης πρῶτος ὠνομάτισε τοὺς δημοτικιστῆς, γιὰ νὰ πάρῃ μὲ τὸν καιρὸ τὸ λογάκι *μαλλιανὸς* πολὺ κακῆς σημασίας (= «διαφθορεὺς τῆς γλώσσης», «ἐχθρὸς τῆς πατρίδος», «ἀνατροπεὺς τῆς

(1) Σελ. 95.

(2) «Ἀσάλευτη Ζωή», ἔγδ. Β' σελ. 91-92, ἀρθ. 13.—Τὸ παλαμικὸ ποίημα «Πολύμνια», πού τυπώθηκε στὴν ἔφημ. «Τὸ Ἄστυ», ἀρθ. 2916 (=25 τοῦ Δεκ. 1898) πάνου ἀπὸ μιὰ τσιγκογραφία τῆς Ἐλεονόρας Ντουῆζε, πιστεύουν μερικοὶ πὼς τάχατες γράφτηκε γιὰ αὐτὴ. Τὸ ποίημα αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν «Πολύμνια» τῶν «Δειλῶν καὶ Σκληρῶν Στίχων», ἔγδ. Β', σελ. 295.

(3) Στὴν «Τέχνη», τόμ. Α', τευχ. (Φλεβ. τοῦ 1899) σελ. 93-94 (βρίσκεται τυπωμένο ἔπειτα ἀπὸ τὴ «Λήθη» τοῦ Μαβίλη).

(4) Πρὸβλ. *Παῦλο Νιρβάνα*, ὅπου εἶπαμε παραπάνου, σελ. 84β καὶ περιοδικὸ «Ὁ Διόνυσος», τόμ. Α', τευχος Ε' (Μάη τοῦ 1901 σελ. 400-401).

κοινωνίας» και δὲ συμμαζεύεται). Ὁ Ζακυνθινὸς λόγιος Ν. Ἐπισκοπόπουλος, πού σήμερα ζῆ στὸ Παρίσι καὶ μὲ τὸ ψευδώνυμο Nicolas Ségur⁽¹⁾ γράφει κεῖ γαλλικὰ κριτικές, μυθιστορήματα καὶ δράματα, ἦταν ὁ πιὸ ἀτυχὸς συντάχτης τῆς «Τέχνης», ὁ πιὸ ἀλλαμπουρνέζικος μαλλιάρος, μὲ τὶς ὀλιγώτερες συμπάθειες. Μὰ στοχάζομαι πῶς ὁ ἴδιος Ζακυνθινὸς λόγιος, καὶ προτοῦ βγῆ ἢ «Τέχνη», ἦταν μὲ τὰ παράξενα ἑλληνικά του ὁ περιγέλος πολλῶν πού δὲν τὸν καταλαβαίνανε, καὶ σύγκαιρα ἦταν καὶ τὸ κέντρο τοῦ φθόνου ἐκείνων πού δὲν εἶχαν τὶς τρεχάμενες ἐπιτυχίες του⁽²⁾. Ἀρχιμαλλιάρος τῆς Μαστοροσύνης⁽³⁾ (ἔτσι ἔλεγαν τὴν «Τέχνη» πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὀχτροὺς τῆς). Μερικὲς ἐφημερίδες χτυποῦνε τὸ μαλλιاریσμο καὶ τὴν «Τέχνη», μὰ σέβονται τὸν Ποιητῆ⁽⁴⁾. Τὶς γλωσσικὲς ἰδέες του καὶ τοὺς ποιητικὸς του τρόπους πολεμοῦν τότε κι' ἄλλοι καὶ διάφοροι κι' ὁ Μ. Μητσάκης⁽⁵⁾, ὁ Πολ. Δημητρακόπουλος, ἄλλοτε μὲ τ' ὄνομά του, ἄλλοτε μὲ τὸ ψευδώνυμο *Γελοτοποιός*⁽⁶⁾, ὁ Γ. Πῶπ μὲ τ' ὄνομά του καὶ μὲ διάφορα ψευδώνυμα⁽⁷⁾, ὁ Γ. Β. Τσοκόπουλος⁽⁸⁾, ὁ Τ. Κανδηλῶρος⁽⁹⁾, ὁ Ν. Ἐπι-

σκοπόπουλος⁽¹⁰⁾ κατακρίνει τὴν πρόβουχη πολεμικὴ τοῦ σκυλολογίου κατὰ τῆς «Τέχνης» καὶ τοῦ Παλαμᾶ, «τὸν ὁποῖον ταρασσούν αἱ διαμάχαι καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι ἀνώτερος αὐτῶν».

Ὡστόσο ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς γίνεται κ' ἔξω ἀφ' τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδας γνωστότερος καὶ τὸ ἔργο του κερδίζει παντοῦ θαυμαστές. Κρίνοντας τὸ πρῶτο τεῦχος τῆς «Τέχνης», ἢ «Φιλολογικὴ Ἠχώ» τοῦ Βερολίνου γράφει διὰ τὸ τεῦχος αὐτὸ περιέχει ἄρθρα τῶν καλύτερων λογοτεχνῶν, «τοῦ Κ. Παλαμᾶ, ἐνὸς ἀληθινοῦ — δόξα σοι ὁ Θεὸς — Ποιητῆ, πού εἶναι τὸ κέντρο τῆς νέας κίνησης [στὴν Ἑλλάδα], ξεχωριστὰ γιὰ τὴ Λυρικὴ Ποίηση»⁽¹¹⁾. Καὶ βραδύτερα στὸ ἴδιο περιοδικὸ⁽¹²⁾ ὁ Julius von Hoesslin μιλώντας γιὰ τὸ νεοελληνικὸ θέατρο γράφει τ' ἀξιοπρόσεχτα λόγια: «Μεγάλα ποιητικὰ ταλέντα, ὅπως ὁ λυρικός Σολωμὸς καὶ ὅπως ὁ Παλαμᾶς, πού σὰν περιοίργες ἐξαιρέσεις προβάλλουν στὴν πνευματικὴ ἐπιφάνεια τοῦ [ἑλληνικοῦ] λαοῦ, δὲν διαβάζονται σχεδὸν καθόλου».

Ἡ μεγαλοεπαναστάτισσα ἢ «Τέχνη» δὲ μπόρεσε νὰ ζήσει περισσότερο ἀπὸ δώδεκα μῆνες. Στὴν πρώτη τῆς σελίδα, διαλαλώντας τὸ πρόγραμμά της, ἢ «Τέχνη» εἶχε τὸ θάρρος νὰ τὸ πῆ «πὼς δὲ θὰ κοιτάξῃ νὸ δώση στὸ ἔθνος ὅ,τι τυχὸν τοῦ ἀρέσει, μὰ ἐκεῖνο πού πρέπει νὰν τοῦ ἀρέσῃ, γιὰτὶ ἀπ' τὴν ψυχὴ του βγαίνει». Καὶ στὴν τελευταία σελίδα τοῦ μοναδικοῦ τῆς τόμου καθαρὰ καὶ χωρὶς ἐπιφυλάξεις ἢ «Τέχνη» παραδέχεται «πνευματικὴ δυστυχῶς στείρωση κι' ἀνωμαλία πού σφίγγει τὸ φτωχὸ μας τὸν τόπο». Μὰ τὰ λόγια αὐτὰ παριστάνουν πιστὰ τὴν τότε ἐποχὴ; Δέχομαι πὼς ὁ μακαρίτης Πέτρος Βασιλικὸς μὲ μεγάλη ἀπαισιοδοξία ἔβλεπε τὴν Ἑλληνικὴ πραγματικότητα στὰ τέλη τοῦ ΙΘ' αἰώνα. Παρ' ὅλες ὅμως τὶς ὑπερβολὰς τοῦ Πέτρου Βασιλικοῦ καὶ τῶν ἰδικῶν του καὶ παρ'

(1) = Σιγούρος. Ἀπὸ τὴ μητέρα του κατάγεται ὁ Νικ. Ἐπισκοπόπουλος = Segur ἀπὸ τὴν ἐπίσημη Ζακυνθινὴ Οἰκογένεια τῶν Σιγούρων, κ' εἶναι καὶ ξάδερφος τοῦ Μαρίνου Σιγούρου. Πρὸβλ. *Α. Ζῶη Λεξικὸν φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν Ζακύνθου* (Ζάκυνθος 1898-1919) σελ. 282-288, 1002-1004, *Παῦλο Νιρβάνα*, ὅπου εἶπαμε παραπάνω, σελ. 154.

(2) Κοίταξε τοὺς «Καιροὺς» τοῦ Π. Κανελίδου ἀρθ. 2836 (=3 τοῦ Νοέβρη 1896), ὅπου γραφίματα κατὰ τοῦ Νικ. Ἐπισκοπόπουλου, κοίταξε ἀκόμα καὶ τὸ περιοδικὸ «Ὁ Διόνυσος» τόμ. Β', τεῦχος Ε' (1902) σελ. 316.

(3) Πρὸβλ. *Παῦλο Νιρβάνα*, Φιλολογικὰ Ἀπομνημονεύματα, σελ. 61.

(4) Π. χ. ἢ «Ἐστία» τῆς 30 τοῦ Νοέβρη 1898.

(5) Πρὸβλ. περιοδικὸ «Ἴρις Ἀθηνῶν», χρόνος Β', 1 τ' Ὀχτ. 1898.

(6) Πρὸβλ. ἐφημ. «Ἐστία» τῆς 28 τοῦ Νοέβρη 1898, «Νεολόγο Ἀθηνῶν - Κων/πόλεως» τῆς 17 τοῦ Γιούλη 1900.

(7) Πρὸβλ. ἐφημ. «Ἀκρόπολις» τῆς 21 τοῦ Μάη 1898, 24-27 τοῦ Νοέβρη 1898 (κοίταξε τὴν πινακίδα: Ὅσα βλέπω καὶ ἀκούω).

(8) «Ὁ κριτικὸς Ἀη-Πασᾶς» στὴν ἐφημ. «Ἐμπρὸς» τῆς ἐφημ. «Ἐμπρὸς» τῆς 21 τοῦ Γιούλη 1900.

(9) Πρὸβλ. ἐφημ. «Καιροὶ» τῆς 25 τοῦ Γιούλη 1900.

(10) Στὴν ἐφημ. «Τὸ Ἄστυ» ἀρθ. 2889 (=28 τοῦ Νοέβρη 1898). Πρὸβλ. καὶ «τὴν Τέχνην», τόμ. Α', σελ. 48, 72.

(11) «Philologisches Echo». Πρὸβλ. καὶ τὸ σημεῖωμα: «Ἡ Φιλολογία μας εἰς τὰ ξένα», «Τὸ Ἄστυ» ἀρθ. 2945 (=25 τοῦ Γεν. 1899).

(12) Τῆς 1 τοῦ Μάρτη 1900. Πρὸβλ. «Τὸ περιοδικὸν μας», τόμ. Α' (1900) σελ. 128-130.

ὅλες τὶς στραβοτιμονιῆς τοῦ Γιάννη Καμπύση, ἢ «Τέχνη» στάθηκε σημαντικὸ φανέρωμα τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας⁽¹⁾. Ἀρχίζοντας ὁ Γενάρης τοῦ 1901, ὁ Γιάννης Καμπύσης κι' ὁ Μῆτσος Χατζόπουλος (γνωστὸς μὲ τὸ ψευδώνυμο Μποέμ) ἐβγάλανε νέο περιοδικό, «Ὁ Διόνυσος», ὄργανο δημοτικιστικὸ ἀντιψυχαρακὸ, μὲ μόντο παρμένο ἀφ' τὸ βιβλίον τοῦ Ζαρατούστρα τοῦ Φρ. Νίτσε⁽²⁾ κι' εἶχε τὸ μόντο τοῦτο τὴν ἐπιγραφὴν «Τὸ σφυρὶ μιλεῖ, κι' ἐτελείωνε μὲ τὰ λόγια: Ὡ ἀδελφοί μου, θέτω ὑπεράνω σας αὐτὸν τὸν νέαν πίνακα: ΓΕΝΗΤΕ ΣΚΛΗΡΟΙ!»⁽³⁾. Ἄν καὶ στὰ ξώφυλλα τοῦ «Διόνυσου» φιγουράρανε γιὰ ἐγδότες ὁ Γιάννης Καμπύσης κι' ὁ Μποέμ, ὁ πραγματικὸς ἐγδότης καὶ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ ἦταν ὁ Πέτρος Βασιλικός, ὁ ἀδερφὸς τοῦ Μποέμ. Ὁ Γιάννης Καμπύσης πέθανε τὸ χινόπωρο τοῦ 1902⁽⁴⁾ κι' ὁ «Διόνυσος» μόλις κατώρθωσε νὰ ζήσῃ μερικὸς μῆνες ἀκόμη. Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς μόνον στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ «Διόνυσου» τύπωσε τραγούδια τοῦ ἀπὸ τοὺς «Στίχους σὲ γνωστὸ ἦχο» (τὴν «Ἀπόκριση» καὶ τὸ «Στὸν Ἀμαρτωλὸ» καὶ ταιριασμένο στὴ γλῶσσα μας τὴν «Ἀνατολή», τραγούδι τοῦ Βέλγου ποιητῆ Charles van Lerberghe)⁽⁵⁾. Ὁ πεισματάρης Μποέμ τὸν ἀντιψυχαρακὸ «Διόνυσος» γρήγορα τὸν ἔκανε περιοδικὸ ἀντιπαλαμικὸ⁽⁶⁾.

Τὰ Ἐυαγγελικά τοῦ 1901. Ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία μας γιὰ πολλοὺς λόγους δὲ θέλησε νὰ παραδεχτῆ νὰ μεταφραστοῦν τὰ βιβλία τῆς Ἀγ. Γραφῆς στὴ δημοτικὴ μας γλῶσσα. Ἄν κι' ἡ Χριστιανοσύνη τῶν πρῶ-

των αἰώνων ἀνέβασε — θὰ λεγε κανεὶς σὲ δόγμα — τὴ χρησιμοποίησιν τῆς δημοτικῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς, ἡ Ἐκκλησία βραδύτερα ἔγινε τοῦ καταραμένου Ἀττικισμοῦ τ' ἀσάλευτο στυλοθέμελο. Ὅλες οἱ δοκιμῆς, πού ἔγιναν ἀπὸ τὸ 1629 κι' ἐδῶθε, νὰ ταιριαστοῦν τὰ θεῖα βιβλία τῆς Γραφῆς στὰ δημοτικὰ μας, βρῆκαν ἀντίθετους ὄχι μόνον τὶς ψηλῆς κορφῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας, μὰ κι' αὐτῆς τὶς μεγάλες μάζες τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, δηλαδὴ ἐκεῖνες ἴσια-ἴσια πού μιλοῦνε τὰ δημοτικὰ μας. Στὶς ἡμέρες μου μεταφραστικὰ ζητήματα τῆς Γραφῆς καταντήσανε σὲ ταραγμοὺς ὀλόκληρης τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας καὶ σὲ φονικὰ μέσα στὴν πρωτεύουσά της. Ἡ παραθρόσκα βασίλισσα Ὀλγα, ἡ γυναίκα τοῦ Γεώργιου Α', διάταξε στὰ 1897 νὰ μεταφραστοῦνε τὰ βαγγέλια σ' ἀπλὴ καθαρεύουσα γλῶσσα ἢ μετάφραση ἔγινε ἀπὸ μιὰ δεσποινίδα Τζούλια Σωμάκη, διορθώθηκε ἀπὸ μιὰ ἐπιτροπὴ θεολόγων καὶ φιλολόγων, καὶ τυπώθηκε στὰ 1898 σὲ χίλια ἀντίτυπα, πού μοιραστήκανε πρῶτα-πρῶτα σὲ νοσοκομεῖα καὶ σκολειά. Ἐπειτ' ἀπὸ λίγο καιρὸ κυκλοφόρησε κι' ἄλλη μετάφραση τῆς Γραφῆς, γινομένη ἀπὸ τὴν «Ἀνάπλασιν», τὸν ἠθικοθηροσκευτικὸ σύλλογο τῆς Ἀθήνας. Ἡ μετάφραση τούτη εἶχε καὶ τὴν ἔγκρισιν ἀπὸ τὴν Πατριαρχικὴ Σύνοδο τῆς Πόλης, ἐνῶ ἡ ἄλλη μετάφραση, ἐκείνη, πού γίνετο μὲ τὴ φροντίδα τῆς βασίλισσας Ὀλγας, κυκλοφόρησε χωρὶς ἢ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἀθήνας νὰ τὴν ἔχει παραδεχτῆ. Ὡστόσο τὸ μεγαλύτερο ρέθισμα στὸ λαὸ μας ἄναψε ἡ μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης στὴ δημοτικὴ, ἔργο τολμηρὸ τοῦ δικοῦ μας Ἀλέξανδρου Πάλλη. Ὁ τρανὸς Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ' καταδίκασε⁽¹⁾ ὅλες τὶς μεταφράσεις τῆς Γραφῆς πού ἀναφέραμε παραπάνω, καὶ ξεχωριστὰ κείνη τοῦ Πάλλη, πού κομμάτια της ἀπὸ τὸ κατὰ Ματθαῖο τυπώθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἔφημ. «Ἀχρόπολις»⁽²⁾, κι' ὀλόκληρη τυπώθηκε δυὸ φορῆς σὲ ξεχωρι-

(1) Πρβλ. Παῦλο Νισβάρνα, ὅπου εἶπαμε παραπάνω, σελ. 65.

(2) «Διόνυσος», τόμ. Α' (1901) τεῦχος Α', σελ. 3.

(3) Πρβλ. τὸ ἴδιο περιοδικό, τόμ. Β' (1901/2) σελ. 3, 45, 65-73 (ἐδῶ δοξολογία τοῦ Γιάννη Καμπύση, γραμμὴ ἀπὸ τὸν Πέτρο Βασιλικό).

(4) «Διόνυσος», τόμ. Α' (1901) τεῦχος Α', σελ. 18-19, 59-60. «Ἡ ἀπόκριση» καὶ τὸ τραγούδι «Στὸν ἀμαρτωλὸ» ξανατυπώθηκαν στὴν παλαμικὴ «Ἀσάλευτη Ζωή», ἔγδ. Β', σελ. 67, 70-71. «Ἡ Ἀνατολή» ξανατυπώθηκε στὴν Παλαμικὴ «Ξανατονισμένη Μουσικὴ» (Ἀθήνα 1930) σελ. 163 (πρβλ. καὶ σελ. 14, ὅπου ὁ Ποιητὴς μιλεῖ γιὰ τὸν συντεχνίτη του Charles van Lerberghe).

(5) Πρβλ. τόμ. Α' (1901) τεῦχος Α' σελ. 73-74, τεῦχος Δ, σελ. 325-327, τόμ. Β', (1901/2) τεῦχος Β', σελ. 66, τεῦχος Ε', σελ. 316.

(1) Σὲ γράμμα τοῦ πρὸς τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἀθήνας (8 τοῦ Ὀχτ. 1901).

(2) Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ Σεπτ. ὡς τὶς 26 τοῦ Ὀχτ. 1901.

στό βιβλίο⁽¹⁾. Ὁ Πάλλης μ' ἕνα του γράμμα, σ' ἀρχαία γλῶσσα γραμμένο, παραπονέθηκε στὸν τρανὸ Πατριάρχη Ἰωακείμ τὸν Γ' γιὰ τὴν καταδίκη τῆς μετάφρασῆς του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀθήνας ἔστειλε στὴν Ἱερὰ Σύνοδο τοῦ τόπου μας χαρτιά, παρακαλώντας τὴν νὰ καταδικάσῃ τὴ μετάφραση τοῦ Πάλλη καθὼς καὶ κάθε ἄλλη μετάφραση⁽²⁾. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἀθήνας κάνει τὸν κουφό. Ὁ Βλάσης Γαβριηλίδης μὲ τὴν ἔφημερίδα του «Ἀκρόπολις»⁽³⁾ περιλοῦζει τοὺς καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση κοιτάζει ἄλλες δουλειές. Ὡστόσο σηκώνεται στὸ πόδι ἡ Πανεπιστημιακὴ νεολαία, καὶ πρῶτα-πρῶτα ἀναγκάζει τὴν ἔφημερίδα «Ἀκρόπολις» νὰ διακόψῃ τὸ τύπωμα τῆς ἀντιλαϊκῆς μετάφρασης τοῦ Πάλλη καὶ ζητεῖ ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο ν' ἀφορίσῃ καθένα, πὺ θέλει νὰ μεταφράσῃ τὴν Ἁγία Γραφὴ στὰ δημοτικά! Οἱ φοιτητὲς ζητοῦν ἱκανοποίησι ἀπὸ τὴ σύνταξη τῆς ἔφημ. «Ἀκρόπολις» γιὰ τὰ προσβλητικὰ λόγια πὺ ᾤγραψε ἡ ἔφημερίδα τούτη σχετικὰ πρὸς τὸ Πανεπιστήμιο καὶ τὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ του. Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, ὄντας — καθὼς ξέρεις, διαβαστὴ μου — Γενικὸς Γραμματέας τοῦ Πανεπιστημίου, γίνεται μεσίτης ἀνάμεσα Πρωτανείας καὶ τῆς ἔφημ. «Ἀκρόπολις» γιὰ τὰ ζητήματα τῆς μετάφρασης τῆς Γραφῆς καὶ τῶν φοιτητῶν⁽⁴⁾, πὺ σιγὰ-σιγὰ

πέραναν κακὸ δρόμο. Ἀγχιεμένοι φοιτητὲς δοκιμάζουν νὰ χαλάσουν καὶ τὰ γραφεῖα τῆς ἔφημερίδας «Τὸ Ἄστυ», γιὰ τὴν τούτη δημοσίευσεν ἄρθρα γιὰ τὴν μετάφραση τῆς Γραφῆς. Πολὺ περισσότερες ἦταν οἱ ἐπιθέσεις τῆς «Φοιτηταριᾶς»⁽¹⁾ ἐνάντια τῶν γραφείων τῆς ἔφημερίδας «Ἀκρόπολις». Οἱ ὀργανωμέναι συντεχνίες τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ συνεργάζονται μαζί με τοὺς φοιτητὲς, πὺ ἀρματωμένοι με πιστόλια, ντουφέκια καὶ μαχαίρια, πιάνουν τὸ Πανεπιστήμιο στίς 7 τοῦ Νοέβρη 1901 (π.), καὶ γιὰ λίγες μέρες τὸ κρατοῦν κάστρο δικό τους με τὸ σύνθημα: *Κάτω ἡ μετάφρασις τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου! Ζήτω ἡ συνοχὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους!* Μεγάλου συλλαλητήριον τῆς ὀπλισμένης Φοιτηταριᾶς καὶ τοῦ ὀπλισμένου Λαοῦ στοὺς Στύλους τοῦ «Ὀλυμπίου Διός», στίς ὀχτὼ τοῦ Νοέβρη 1901, θέλησε νὰ τὸ μολοῖσῃ με τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἡ Κυβέρνηση. Ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά οἱ διαδηλωτὲς, φοιτητὲς καὶ λαός, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά Κυβερνητικοὶ χωροφύλακες, στρατιῶτες καὶ μπράβοι, ἐκείνη τὴν κολασμένη μέρα, ἀπάνω στὰ πιασίματα καὶ τὰ μαλώματα, σκοτωθῆκανε καὶ λαβωθῆκανε πάνω-κάτω 50 νομάτοι⁽²⁾. Τὸ φοιτητικὸ αὐτὸ κίνημα τοῦ 1901 στρέφεται ζωηρὰ καὶ κατὰ τοῦ Δημοτικισμοῦ. Συχνὰ τότε ἀντηχοῦσαν φωνές: *Κάτω οἱ μαλλιαροί. Ζήτω οἱ φοιτητὲς. Στόχος κεντρικὸς ἦταν ὁ Ἀλέξ. Πάλλης. Γενικά, μπορῶ νὰ πῶ πὺ οἱ φοιτητὲς στὰ 1901 τὸν ἔσεβάστηκαν τὸν Ποιητὴ ἀργότερα, στὰ 1903, ἦρθ' ἡ σειρά του (διάβασε παρακάτω)⁽³⁾. Καὶ στὰ «Εὐαγγελικά» τοῦ 1901 ποτὲς καὶ κάποτες ἀκουγες καὶ φωνές «Κά-*

(1) Ἡ ΝΕΑ ΔΙΑΘΗΚΗ κατὰ τὸ Βατικανὸν χειρόγραφο μετάφρασμένη ἀπὸ τὸν Ἀλέξ. Πάλλη. (Liverpool: The Liverpool Booksellers' Co Ltd). Ἐς ἀναφέρουμε δῶ καὶ μερικὰ ἔργα τ' Ἀλέξ. Πάλλη, πὺ μᾶς εὐκολύνουν τὴν ἐξήγησιν τῆς Νέας Διαθήκης με τὴ βοήθειαν τῆς Νεοελληνικῆς μας γλώσσας: *A few Notes on the Gospels according to St Mark and St Matthew. Based chiefly on Modern Greek* (Liverpool 1903). «*To the Romans. A Commentary* (Liverpool 1920)». «*Notes on St John and the Apokalypse*» (Oxford, χωρὶς χρονολογία). «*Notes on St Luke and the Acts*» (Oxford 1928).

(2) Διάβασε τὴν ἔφημ. «Ἱερὸς Σύνδεσμος», ἀριθ. 25 (=15 τοῦ Ὀχτ. 1901).

(3) Ἀριθ. 7032 (=5 τοῦ Νοέμβρ. 1901).

(4) «Φοιτητικαὶ σελίδες τοῦ 1901 ἦτοι πλήρης περιγραφὴ τῆς κατὰ τῶν μεταφράσεων τοῦ Ἱ. Εὐαγγελίου ἐξεγέρσεως τῶν φοιτητῶν καὶ τοῦ

λαοῦ μετὰ τῶν προκαλεσάντων αὐτὴν αἰτίων ὑπὸ Γ. Σωτηρίου, Α. Μπατλῆ καὶ Α. Λεονταρίτου. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου ἀδελφῶν Κτενᾶ 23-Ὀδὸς Κουμουνοδούρου-23, 1902», σελ. 3 (δὲ Γ. Σωτηρίου, ὁ καὶ κυριώτατος συντάκτης τοῦ βιβλίου, πὺ παραπάνω τυπώσαμε ὀλόκληρον τὸν τίτλον του, δὲν εἶναι κανένας ἄλλος παρὰ ὁ ἀγαπητός μου φίλος καὶ συνάδερφος, καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἀθήνας, μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Ἀκαδημίας, διευθυντὴς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κλ. κλ.).

(1) Χρῆση ψυχαρική.

(2) Πρὸβλ. τὸ βιβλίου «Φοιτητικὲς σελίδες τοῦ 1901», σελ. 31 κ.έ., 66 κ.έ., 12 κ.έ., 97 κ.έ., 116 κ.έ., 141 κ.έ.

(3) Στὸ ἴδιον βιβλίου, σελ. 7 κ.έ., 21 κ.έ., 36, 147

τω οί μαλλιαροί, κάτω ό Παλαμᾶς». Στις 8 τοῦ Νοέβρη 1901 (π.), τὸ πρῶτῳ, μὲ συντροφιά ἀπὸ ρασοφόρους κι' ἀνίδεια παιδόπουλα, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν αὐλὴ τοῦ Πανεπιστήμιου, προχώρησε στὴν ἀρχὴ τῆς ὁδοῦ Ἀσκληπιοῦ, καὶ μπρὸς στὸ σπίτι, ποῦ κατοικοῦσε ὁ Ποιητῆς, ἄρχισε νὰ φωνάζῃ διαβολικά «Κάτω ὁ Παλαμᾶς», «Ζήτω τὸ Ἐὐαγγέλιο», «Ἀφορισμοὺς στοὺς μαλλιαροὺς. Ρετσίνοι νὰ τοὺς κάψουμε». Κι' οἱ ζωηρότεροι ἔκασαν μερικὰ βιβλία κι' ἐφημερίδες μπρὸς τὸ ἀμπαρωμένο σπίτι τοῦ Παλαμᾶ, καὶ φωνάζοντας καὶ σφυρίζοντας πῆραν ἄλλες στρατές. Ἐπειδὴ δὲ κείνες τὶς μέρες δλόγυρα ἀφ' τὸ Πανεπιστήμιο ἀκουγόσαντε συχνὰ πυροβολισμοί, τρομοκρατήθηκε ἡ κυρία Παλαμᾶ καὶ πῆρε τὰ παιδιὰ της κ' ἐζήτησε καταφύγιο σὲ φιλικὸ σπίτι. Ὁ Ποιητῆς ὅμως ὄλες ἐκείνες τὶς καταραμένες μέρες, ὄντας Γενικὸς Γραμματέας τοῦ Πανεπιστήμιου, ἔπρεπε νὰ βρίσκεται κοντὰ σ' αὐτό, ὥστε ἔμεινε μόνος στὸ σπίτι του, ποῦ λίγα βήματα ἦτανε μακριὰ ἀφ' τὸ γραφεῖο του. Ἐτσι σὲ κείνες τὶς μέρες τῆς μοναξιάς του στὸ σπίτι του καὶ τὶς ἐπικίνδυνες στοὺς δρόμους, ἔγραψε ὁ Ποιητῆς τὸ πρῶτο δοκίμιο τῆς «Τριλογίας τοῦ θυμοῦ», ποῦ τὸ κείμενό της θὰ δώσουμε παρακάτω.

«Τὸ Περιοδικόν μας». — Σταθμὸς γιὰ τὰ νεοελληνικὰ γράμματα κι' ἀγαπητὸ ὄργανο τῆς Παλαμικῆς παραγωγῆς στάθηκε «Τὸ Περιοδικόν μας» τοῦ Γεράσιμου Βώκου, ποῦ ἔβγαινε στὸν Πειραιᾶ. Δὲν εἶχε τοῦτο οὔτε τὴ γλωσσικὴ ἀποκλειστικότητα τῆς «Τέχνης», οὔτε τὴν ξενομανία καὶ τὴν ἀρνησὴ τοῦ «Διόνυσου». Στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Γ. Βώκου μᾶς χάρισε ὁ Ποιητῆς νέα κομμάτια ἀφ' «Τὸ τραγούδι τοῦ Ἡλίου»⁽¹⁾, βραδύτερα τὸν «Υμνο τοῦ πνεύματος»⁽²⁾, κομμάτια ἀφ' τοὺς

(1) Σελ. 4-6: «Ὁ ποιητῆς», «Τὰ λόγια τοῦ Κρισνᾶ», «Ὁ πύργος τοῦ Ἡλίου», «Μυρολόγι», «Τὸ σάιτεμα», σελ. 133-149 ξανατυπωθήκανε τὰ κομμάτια τοῦτα στὴν «Ἀσάλευτη Ζωή», ἔγδ. Β', σελ. 52-55, 57. «Οἱ χαιρετισμοὶ τῆς Ἡλιογέννητης» κυκλοφόρησαν κι' ὡς ἀνάτυπο ἀφ' τὸ «Περιοδικόν μας» (πρβλ. παραπάνω, σελ. 27β, ὑποσημ. 1, καὶ τὴν κριτικὴν τοῦ Παύλου Νιρβᾶνα στὸ «Περιοδικόν μας», τόμ. Α' [1900-1901] σελ. 250-251 («κατὰ βάθος» τὸ ἔργο φαίνεται νεοκλασικό»).

(2) Τόμ. Β' (1900-1901) σελ. 145-146.

«Στίχους σὲ γνωστὸ ἦχο»⁽³⁾, «Τὸ τραγούδι τοῦ Δυστυχισμένου»⁽⁴⁾, καὶ τὴ «Μέδουσα»⁽⁵⁾. Πεζὰ παλαμικὰ ἔργα, ποῦ πρωτοφάνηκαν στὸ «Περιοδικόν μας»: «Ἡ τέχνη καὶ ἡ κοινωνία. — Οἱ καταφρονηταὶ τοῦ κοινοῦ»⁽⁶⁾. (Αὐτὸ τ' ἄρθρο εἶναι σχετικὸ πρὸς ἐκεῖνο τοῦ Ποιητῆ: «Τὰ βιβλία, ἡ μοῖρα τοῦ ὄραιο, ὁ Σίλλερ καὶ τὸ κοινόν».⁽⁷⁾ Κι' ὁ Γκαῖτε πίστευε, πὼς τὰ καλὰ ἔργα μόνο μακριὰ ἀφ' τὸν κόσμον, στὴν ἀπομόνωση, βλασταίνουν καὶ τρανεύουν.) «Ἡ τέχνη καὶ ἡ κοινωνία. Οἱ κοινωνικοὶ Γάλλοι»⁽⁸⁾. «Ἐνα σύμβολο»⁽⁹⁾ (γιὰ τὴ σκέψη Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ Ποίησης, ἀφορμὴ τὸ Ἑλληνικὸ κίσκι τῆς παγκόσμιας Ἐχτεσης τοῦ Παρισιοῦ, ἀριστούργημα τοῦ Γάλλου ἀρχιτέχτονα Μανιέ). «Φιλολογία καὶ γλῶσσα. Ἐξ ἀφορμῆς τῶν λόγων τοῦ Λοτι γιὰ τὴ γλῶσσα μας»⁽¹⁰⁾. (Ὁ Ποιητῆς ἐναντία τοῦ Γάλλου Ἀκαδημαϊκοῦ, ποῦ βάπτισε ἄστοχα καὶ ντιλεντάντικα τὴ δουλειὰ τοῦ Ψυχάρη καὶ τῶν ψυχαριστῶν: ἀντεθνικῆ.) «Τὸ θέατρο μας. Ἡ χαραυγὴ τῆς Δραματικῆς Σχολῆς»⁽¹¹⁾ (ἔδω καὶ λόγια ἐπαινετικά γιὰ τὴ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ» καὶ τὰ λοιπὰ ἔργα τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου») «Οἱ σκοτεινοὶ καὶ οἱ ἀκατανόητοι»⁽¹²⁾ (ἔξ αἰτίας τοῦ πολέμου στὸ Παρίσι τοῦ Ὁχτάβιου Μιρμπὸ κατὰ τοῦ Francis Vielé Griffin, ποῦ ἔγραψε τὴν ποιητικὴν συλλογὴ μὲ τὸν ἑλληνικὸν τίτλον: «Πάλαι». Τ' ἄρθρο δὲν ἔχει τὴν ὑπογραφήν τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, μὰ χωρὶς ἄλλο γράφτηκε ἀπὸ δαῦτον). «Ἐδῶ καὶ

(1) Τόμ. Β' (1900-1901) σελ. 175-177 «Ἡ ἀρχὴ», «Στὴν ἀκροποταμιὰ ὁ παράλυτος» σελ. 265-268, ἄρθ. 1-15, τόμ. Γ' (1901) σελ. 5-7, «Τὸ ἀπλὸ τραγούδι», «Τὸ πράσινο», «Τὰ τρία φιλιά», ξανατυπωθήκανε στὴν «Ἀσάλευτη Ζωή», ἔγδ. Β', σελ. 58-60, 62-66 μὲ τὸν τίτλον: «Στοχασμοὶ τῆς Χαραυγῆς» (ἀπὸ τὰ 15 τραγούδια ποῦ πρωτοτυπωθήκανε στὸ «Περιοδικόν μας» τόμ. Β', [1900-1901], σελ. 265-268, (λείπει τὸ μὲ νούμερο 9), τόμ. Γ', σελ. 60-62, 69-70 (ἔδω: «Τὸ πράσινο» πῆρε τὸν τίτλον: «Στὴ γυναῖκα μου»).

(2) Τόμ. Γ' (1901) σελ. 73.

(3) Στὸν ἴδιον τόμον, σελ. 83-84.

(4) Τόμ. Α' (1900-1901) σελ. 65-70.

(5) Πρβλ. παραπάνω, σελ. 84β.

(6) Τόμ. Α' (1900-1901) σελ. 297-302.

(7) Στὸν ἴδιον τόμον, σελ. 213-214.

(8) Στὸν ἴδιον τόμον, σελ. 329-330.

(9) Στὸν ἴδιον τόμον, σελ. 371-373.

(10) Στὸν ἴδιον τόμον, σελ. 335-336.

εἴκοσι χρόνια. Τὸ θαμποχάραμα μιᾶς ψυχῆς»⁽¹⁾. «Ὁ ποιητὴς ποὺ πέθανε» = Ἐμμανουὴλ Signoret († 1901)⁽²⁾. Τὰ διηγήματα μὲ τίτλο «Ἀπόλογοι»⁽³⁾. Οἱ κριτικὲς γιὰ τὸν Ἄλ. Πάλλη⁽⁴⁾, τὸ Γιάννη Καμπύση⁽⁵⁾, τὸν Ἀργύρη Ἐφταλιώτη⁽⁶⁾. Στὸ πρῶτο τεύχος τοῦ τρίτου τόμου τοῦ «Περιοδικοῦ μας»⁽⁷⁾ δημοσιεύεται ἐπιστολὴ τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, σταλμένη στίς 16 τοῦ Γενάρη 1901 ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὸ Βόλο πρὸς τὸν πρωτοδίκην Ξενοφῶντα Στελλάκη, ποὺ τὸλμήσῃ κεῖ νὰ συντάξῃ σὲ δημοτικὴ γλῶσσα μιὰ δικαστικὴ ἀπόφαση, σχετικὴ μὲ τὴ διατροφή. Χαίρεται κανεὶς διαβάζοντας στὸ ἴδιο περιοδικὸ καὶ κρίσεις τοτινῶν λογίων γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ ἔτσι γράφει κάποιος, ποὺ δὲν μπόρεσα νὰ μάθω ποιὸς εἶναι⁽⁸⁾, τὰ ἐξῆς: «Ὁ ποιητὴς τῶν *Τραγουδιῶν τῆς πατρίδος μου*, ἀφότου ἔδειξε πὼς γνωρίστηκε μὲ τὴν ἀπόκρυφὴ ψυχὴ τῶν ἀναγλύφων τοῦ Κεραμεικοῦ καὶ κατόπι στὴν ἄλλη ἐξέλιξή του ὡς τὸ *Τραγούδι τοῦ Ἥλιου*, δὲν εἶναι πλέον ὁ δημιουργὸς συνήθων ποιητικῶν ζωγραφιῶν, ἀλλ' ὁ ποιητὴς ὁ ἀνθρώπινος, ὁ ποιητὴς ὁ συνεισφέρων στὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς καὶ στὸ αἰνίγμα τοῦ κόσμου, ὁ ποιητὴς ἀδελφὸς

τῶν ἐμπνευσμένων ἱερέων τῶν μυστηρίων καὶ εἶναι ἀκόμα ὡσὰν ὁ ραψωδὸς τῶν ὠραιότερων παραδόσεων»⁽⁹⁾. Καὶ χαίρεται κανεὶς περισσότερο διαβάζοντας στὸ «Περιοδικὸν μας»⁽¹⁰⁾ ὅτι ὁ φιλέλληνας E. Sansot Orland δημοσίευσεν ἐπὶ τῆς «Rassegna Internazionale» τῆς Φλωρεντίας μιὰ καλὴ πραγματεία γιὰ τὴ «Νεοελληνικὴ Φιλολογία». «Διὰ τῆς ἰσχυρᾶς ἰδιοφυίας του — γράφει ὅπου εἶπαμε ὁ E. Sansot Orland⁽¹¹⁾ — ἐνισχυομένης ἀπὸ σπανίαν καλλιτεχνικὴν συνείδησιν, κατώρθωσε [ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς] νὰ ἐξασκῆ ἐπὶ τῶν ὁπαδῶν του ἰσχυρὰν αὐθεντίαν, ἐνῶ εἰς τοὺς ἀντιθέτους του αὐτοὺς κατορθώνει νὰ ἐμπνέῃ ἐκτίμησιν καὶ σέβας... Ὁ κ. Κωστῆς Παλαμᾶς ἐκδηλοῦται ὡς ποιητὴς μεγάλης ἀξίας, ὡς φιλόσοφος καὶ penseur. Τὸν ἐπλησίασαν ὄχι ἀδίκως εἰς τὸν Στυλλὸν Προυδῶμ, εἰς τὸν Λεκόντ δὲ Λιλ καὶ εἰς τὸν Στέφανον Μαλλαριμέ. Ἀπὸ τὰ πρῶτα του δοκίμια, τὸ τάλαντον τοῦ ποιητοῦ δὲν ἔπαυσε νὰ προοδεύῃ καὶ νὰ ἐνισχύεται, καὶ ἡ ἐμπνευσις του νὰ πλατύνεται. Ἀλλ' εἰς τὸν «Τάφον», ἐν ἀπὸ τὰ τελευταῖα του ἔργα, ἔδωκεν ὅλον τὸ μέτρον τῆς ποιητικῆς του ἀξίας, καὶ ἀπεκαλύφθη ὡς ποιητὴς πρωτότυπος καὶ βαθεῖας εἰσόδσεως εἰς τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα.»

Στὰ 1901 τὸ «Περιοδικὸν μας»⁽¹²⁾ θέλησε νὰ μάθῃ τί γνώμη ἔχουνε διάφοροι λογοτέχνες γιὰ τὰ *Ἑλληνικὰ ἰδεώδη* (καλύτερα νὰ ποῦμε *ὄνειρα ἢ πόθους*)⁽¹³⁾ καὶ ξεχωριστὰ γιὰ τὴ *Μεγάλῃ Ἰδέᾳ*. Τὴ γνώμη τοῦ Ποιητῆ⁽¹⁴⁾ βρίσκεις, διαβαστὴ μου, ἀμέσως παρακάτω:

«*Ἡ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ*...—Τὰ ἰδανικὰ τῶν Ἑθνῶν, οἱ Μεγάλαι Ἰδέαι, εἶναι σὰν τὰ ὠραῖα τραγούδια. Ὅσο ἀπομένει κι ὅσο ἀντιχτυπᾷ ἡ ξεχωριστὴ ὠμορφιά τους μέσα

(1) Τόμ. Β' (1900-1901) σελ. 61-66: «Ἀ. Πρόγονοι καὶ πρόδρομοι», σελ. 100-106: «Β'. Ὁ φίλος μου κ' ἐγώ», Ξανατυπώθηκαν στοῦ Κ. Παλαμᾶ, Γράμματα, τόμ. Α' σελ.

(2) Τόμ. Β' (1900-1901) σελ. 323-328.

(3) Τόμ. Α' (1900) σελ. 361-364: «Ἐνας ἀνθρώπος σ' ἓνα χωριό». «Τὸ σκάψιμο γιὰ τὸ ἀγαλμα». «Σὲ μιὰν ἀκρογιαλιά». (Ξανατυπώθηκαν τὰ δυὸ πρῶτα στοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, Διηγήματα. Τόμ. Β' (1900-1901) σελ. 20-26: «Ἡ μεταμόρφωση τοῦ Σάτυρου». (Ξανατυπώθηκε μὲ τὸν τίτλο: «Πὼς μεταμορφώθηκε ὁ Σάτυρος», στοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, Γράμματα, τόμ. Α'.

(4) Τόμ. Α' (1900) σελ. 97-98: «Ἡ Ἰλιάδα μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν Ἀλέξ. Πάλλη. Μέρος δέφτερο. Η·Μ».

(5) Στὸν ἴδιο τόμο, σελ. 172-174: «Τὸ βιβλίον τῶν συντριμμιῶν», «Διονύσου διθύραμβοι. Ποιήματα τοῦ Φριδερίκου Νίτσε μεταφρασμένα ἀπὸ τὸ Γιάννη Καμπύση».

(6) Στὸν ἴδιο τόμο, σελ. 174-175: «Ἡ Μαζώχτρα καὶ ἄλλες ἱστορίες. Ὁ Βουρκόλακας, δράμα».

(7) 1 τοῦ Μάρτη τοῦ 1901, σελ. 17-20, πρβλ. καὶ σελ. 41-42 (ἐπίσης πρβλ. καὶ τόμ. Β', 1900-1901, σελ. 311.

(8) Κρύβεται πίσω ἀπὸ ἓνα: α.

(9) Τόμ. Α' (1900) σελ. 125.

(10) Τόμ. Γ' (1901) σελ. 166-167.

(11) Δὲν ἔχω μπροστά μου τὸ πρωτότυπο τῆς πραγματείας τοῦ E. Sansot Orland, παρὰ μόνον τὴν περίληψή της στὸ «Περιοδικὸν μας», ὅπου εἶπαμε παραπάνω.

(12) Ἐδῶ ὁ E. Sansot Orland βάζει ἓνα κομμάτι ἀφ' τῶν «Τάφου», τειριασμένο στὰ ἰταλικά.

(13) Τόμ. Γ' (1901) σελ. 105-113, 137-142.

(14) Πρβλ. τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλέξ. Πάλλη, στὸν ἴδιο τόμο, σελ. 141.

(15) Στὸν ἴδιο τόμο, σελ. 140-141.

στούς λογισμούς και μέσα στις καρδιές τῶν ἱκανῶν νὰ τὰ νοήσουν και νὰ τὰ αἰσθανθοῦν, τὰ ὄραια τραγούδια ζοῦνε δοξασμένα, ἀθάνατα ἀρχίζει νὰ ξαναναίγεται ἡ φήμη τους, σὰ ξεφυτρώνουν ἀστοχα και πολυθόρυβα, παντοῦ και πάντοτε, στὰ χεῖλη τοῦ καθενὸς νὰ παραλλάζουν και νὰ σακατεύονται στὰ πανηγύρια και στὰ μεθοκοπήματα τῶν ὄχλων, τὰ ὄραια τραγούδια ψευτίζουν, μολύνονται. Τῶν ὄραίων και τῶν μεγάλων ἢ ταιριαστῆ ζωῆ ἀνθίζει και θαυματοῦργεῖ μέσα στούς ἀπόμερους δυσκολοπλησίαστους ναοὺς· ὄχι μέσα στούς καπνοὺς τοῦ καπηλιοῦ, μέσα στὴ βοῆ τῶν λαχανοπάζαρων. Τέτοια και τῶν Ἑθνῶν τὰ ἰδανικά, οἱ Μεγάλες Ἰδέες. Τὰ γεννοῦνε και τὰ ἀναθρέφουν και τὰ μεστώνουν και τὰ γιγαντεύουν και τὰ ζοῦνε οἱ ἔθνικοι ἥρωες, τοῦ χεριοῦ οἱ πολεμιστὰδες και τοῦ νοῦ. Ρίξε τὰ ἔθνικὰ, ἀπροστάτευτα και ἀδιαφέντευτα, ὅπως ὅπως, ἀφησέ τα νὰ τὰ ψάχνουν ἀνθρώπιαστα οἱ περίεργοι, νὰ τὰ κρίνουν ἀσυνείδητα οἱ ἀνόητοι, νὰ τὰ προστατεύουν οἱ χυδαῖοι, νὰ ρητορεῦη γι' αὐτὰ και νὰ μάχεται και νὰ δείχνεται και νὰ κομπώνεται ὅπως ὅπως ὁ κόσμος και ὁ κοσμᾶς, πᾶνε, πᾶνε, τὰ ἔθνικὰ ἰδανικά, τὰ ἀτίμασες, τὰ σκότωσης, τὰ θάψες! Γι' αὐτὸ δὲν ἔχουμε, σὰν πρῶτα ἴσως, μεγάλα ἰδανικά οἱ Ἕλληνες. Ἀντὶ γι' αὐτὰ νὰ ὑψοῦνε ναοὶ και λειτουργοὶ νὰ τὰ λατρεύουνε στ' ἄδυτα τῶν ἀδύτων, ὅσο ποὺ νὰ κάνουν τὸ θαῦμα τους, μέσα στὰ καπηλειὰ βρεθῆκανε παραρριχτὰ και στὰ λαχανοπάζαρα.

Ἡ Μεγάλη Ἰδέα! Τὸ παινεύομαι. Ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια μου, μαζί με τὴν πρώτη μου ἀγάπη, τὸ πρῶτο ἐκστατικὸ ξάφνισμα μου φύσηξε. Στὸ σπίτι μέσα τὴν ἄκουσα νὰ ψιθυρίζεται γύρω μου σὰν ἓνα τρανὸ μυστικὸ, σὰν ἓνα «μελλούσης Ἀναστάσεως» καρτέρημα. Καὶ τὴν ἐπίστεψα μ' εὐλάβεια θρησκευτικῆ. Καὶ τὴν εἶδα τὴν πρωτομάγισσα τῶν πατέρων μας νὰ προβάλλη ἀπὸ τὰ χαλάσματα τῆς παρμένης Πρωτεύουσας, νὰ ζωντανεύη ἀπὸ τὴ στερνὴ πνοὴ τοῦ τελευταίου Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, και νὰ φτερουγίξη και ν' ἀπλώνεται κατὰ τὴ Δύση, και πρὸς τὰ Μεσημέρια και πρὸς τὸ Βορριά, νὰ ξαναγεννάη ἐκεῖ, νεολατίνα Σίβυλλα και ἱέρεια δρυϊδικῆ, τὴν Εὐρώπη· κι' ὕστερα νὰ γυρίξη πάλι ἐδῶ, και τόπο νὰ μὴ βροίση νὰ

σταθῆ και ν' ἀράζη μέσα στούς σκοτεινοὺς χρησιμοὺς τῶν Ἀγαθαγγέλων. Τὸ ξύπνημα τοῦ κοιμισμένου Βασιλιᾶ στὴ λυτρωμένη Πόλη! Τὸ ξανθὸ τὸ γένος! Κ' ὕστερα νὰ πολεμᾷ νὰ ξανανθίσῃ στὴν πρωτόγονη πατρίδα τῆς μετὰ τὰ καρνοφύλια τῶν ἀρματολῶν, μετὰ τὰ τραγούδια τῶν ποιητᾶδων μας, και πρῶτα ἀπ' ὅλα μετὰ τοὺς οὐρανοῦφαντους ὕμνους τοῦ Ἀγγλου Σέλλεϋ: «Μιὰν Ἑλλάδα λαμπρότερη μακροῦθε ὑψώνουν τὰ βουνά τῆς ἐπάνω ἀπὸ κύματα γαληνότερα. Νέος Πηνειὸς κυλάει τὰ νερά του στὸ συναπάντημα τοῦ πρωῖνοῦ ἀστρου. Ὅπου ἀνθοῦνε Τέμπη ὄραιότερα κοιμοῦνται οἱ νέες Κυκλάδες μέσα σὲ ἄβυσσον ἠλιολαμπερώτερη. Νέος Ὀρφέας ψάλλει ἀκόμα κι' ἀγαπάει και κλαίει και πεθαίνει. Ἀκόμα ἄλλη μιὰ φορὰ νέος Ὀδυσσεὺς ἀφήνει τὴν Καλυψὼ γιὰ τὴν πατρίδα του». «Ὅ, τι δὲν χωράει νὰ ζήσῃ στὴ ζωῆ, βρίσκει τόπο ν' ἀπλωθῆ και ν' ἀνθοβολήσῃ στὴν Τέχνη, ὅσο νὰ γίνῃ ἀξία ἢ ζωῆ νὰ τὸ χωρέσῃ ὕστερ' ἀπὸ καιροὺς κι ἀπὸ αἰῶνες. Καὶ ὅταν ὕστερα τὴν ἀγνάντεψα τὴν Ἰδέα τὴ Μεγάλη στὴ ζωῆ, τὴν εἶδα λαβωμένη και σακάτισσα κι' ἀσχημισμένη και ἀτιμητὴ ἀπὸ τὰ λόγια τῶν ἀεροκόπων και τῶν ἀναξίων τὰ καμώματα. Ὅπως γιὰ τὶς ἐλπίδες μου και γιὰ τὶς ἀγάπες μου και γιὰ τὶς θρησκείες μου, ἔφριξα γιὰ τὸ σταύρωμα, κι ἔκλαψα γιὰ τὸ θάνατο τῆς Μεγάλης Ἰδέας μέσα στ' ἀδιάκοπο μαρτυρολόγι τῆς ζωῆς. Ὡ νέοι ἐσεῖς, πρὸς ἐσᾶς πάντα καρφωμένη κρατῶ τὴ σκέψη μου. «Ὁ κόσμος βαρέθηκε τὰ περασμένα!» κράζει στὴν ἴδω τὴν «Ἑλλάδα» του ὁ ἴδιος ὁ οὐρανοδρόμος ψάλτης, ὁ Σέλλεϋ. Ὡ νέοι ἐσεῖς, ὦ τῶν μελλομένων τὰ δροσόπνοα θαμποχαράματα, ἀγνοὶ και σοφοί, τὴν Ἰδέα λατρεύετε στούς ναοὺς τῆς Τέχνης. Τὸ σημαντικὸ και τὸ πρῶτο ἀπ' ὅλα, ἡ Ἰδέα. Ἡ Μεγάλη Ἰδέα γράφτηκε νᾶβγη ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς ἀπλῆς και τῆς γυμνῆς και χωρὶς κανένα στόλισμα Ἰδέας.

5 τοῦ Μαΐου 1901

Κωστῆς Παλαμᾶς.

Ἀξέχαστα θὰ μοῦ μείνουν τὰ λόγια ποὺ βροντοφώνησε ὁ Ποιητῆς στὶς 20 τοῦ Δεκεμβριοῦ 1927, μιλώντας γιὰ τὴν Ποιητικῆ του, στὴ «Μικρασιατικῆ Λέσχῃ» τῆς Θεσ-

σαλονίκης⁽¹⁾: «Τολμῶ νὰ πιστεύσω πὼς οἱ παλμοί, πὸν ρυθμίζουν τὴν καρδιά τῆς μεγάλης Πατρίδας μας ἀπὸ τὴν Παλιγγενεσία της καὶ πολὺ πρωτύτερα, ἀπὸ τὴ Μεγάλην Ἰδέα πὸν ἄστραψε ἀμέσως μὲ τὴν Ἑλωση τῆς Πόλης, ἴσα μὲ τὴν καταστροφή τῆς Σμύρνης, οἱ παλμοὶ αὐτοὶ ἀντιχτυποῦν στὸ τραγούδι μου... Ἡ πατριδολατρικὴ ποίηση παντοῦ, καὶ μόνον στὸν περασμένο αἰῶνα καὶ τὸν τωρινό, ὅταν τὴν ἐξετάζουμε, τὴ βρίσκουμε πηγὴ ἁρμονίας ἀπὸ τὶς πλουσιώτερες... Οἱ πατρίδες μὲ τὰ χίλια μύρια τοὺς ἰδανικά καὶ ὄνειρατα, φέγγουν καὶ τρεμοσαλεύουν, φοβερίζουν καὶ γλυκογελοῦν, καλοῦν καὶ κηρύττουν, συνεπαίρνουν τὶς φαντασίες, γεννοῦν τὶς ἀγάπες καὶ τὰ μίση σὰν πρόσωπα καὶ σὰ θεότητες, σὰν παρθένες καὶ σὰ γυναῖκες... Δὲν ἀπέχει κατὰ βῆθος ἀπὸ τὴν πολυπρόσωπην ἀντίληψη τῆς πατριωτικῆς ἰδέας ὁ ποιητῆς, ὅταν κραῖζη:

Πὼς εἶναι μιὰ ἡ πατρίδα μας
κ' εἶναι παντοῦ ὅπου πᾶμε
καὶ ὅπου σταθοῦμε, μέσα μας
πατρίδα μιὰ γρικᾶμε,
μιὰ μὲ λογῆς ὀνόματα,
πρόσωπα, προσωπίδες,
δὲ ζῆ χωρίς πατρίδες
ἢ ἀνθρώπινη ψυχὴ⁽²⁾.

Ὅμως δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε πὼς τὰ ἰδανικά, στοιχεῖα συχνότατα, ἀντιδραστικά, προσδέχονται κ' ἐκεῖνα μέχρις ἐνὸς βαθμοῦ τὴν ἐπενέργεια μιᾶς ἀτμοσφαιρας γύρω των. Ἡ ἐκκλησία, ἡ ἴδια ποὺ συμβολίζει τὸ ἀπαρασάλευτο δόγμα, κάποτε ἀνοίγει συνετὰ τὴ θεοφροῦρητη πύλη της πρὸς τοὺς ἐπισκέπτες ἀπέξω, πὸν δὲν τὴν ἀλλάζουν, βέβαια, τὴν ἱερὴ παράδοση στὴν οὐσία της, ὅμως τὴν πλαταίνουν ἢ κάνουν νὰ κυματίζουν κάποια πτυχώματ' ἀπὸ τὸ ἀγγιχτο βαρὺ καὶ σὰν ἀχώριστο ἀπὸ τὸ σῶμα της φόρεμά της. Καὶ ἡ κοσμικὴ παράδοση, καθὼς μορφώνεται, καὶ μεταμορφώνεται. Καὶ κάποτε συμβαίνει ἀντίμαχα ἰδανικά νὰ δι-

(1) Ἦμουν κοντὰ στὸν Ποιητῆ κι' εἶχα τὴν τύχη καθαρά νὰ τὸν ἀκούσω. Πρβλ. ἐφημ. «Πρωτὰ», ἀρθ. 1817 (21 τοῦ Μάρτη 1943) σελ. 1

(2) Ἀπὸ τὸ τραγούδι: «Γνώμες, καρδιές, ὅσοι Ἑλληνας», = Σκληροὶ καὶ Δειλοὶ Στίχοι, ἐγδ. Β', σελ. 45. Πρβλ. καὶ παρακάτω, σελ. 93α.

νουν τὰ χέρια. Καὶ ὄχι σπάνια θρίαμβος τῶν μεγάλων διανοητῶν ἡρώων τοῦ λόγου εἶναι ἡ συμφιλίωση, πὸν κατορθώνουν, ἰδανικῶν θεωρουμένων ὡς ἀφιλιώτων. Ἄλλοτε πάλι τὰ ἰδανικά, καὶ μένοντας τὰ ἴδια, φέρονται πρὸς κάποιο μετατόπισμα. Καὶ τότε δὲν εἶναι ἀλαφρονόητο τὸ νόημα τοῦ ποιητῆ, ὅταν ὑστερ' ἀπὸ τὰ πρόσφατα ἔθνικα ἀτυχήματα, καθὼς ἀποτείνεται ἀξελχώριστα πρὸς τοὺς Ἑλληνας τοῦ ἀκέρειου, τοῦ μέσα καὶ τοῦ ἀπέξω Ἑλληνισμοῦ, καὶ γηγενεῖς καθὼς τοὺς εἶπαν, καὶ πρόσφυγες, ὅταν σ' ἔν' ἀπὸ τὰ τελευταῖα τοῦ τραγούδι ὁ ποιητῆς ἀναφωνῆ⁽³⁾:

Κόκκαλα πάτρια ΜΕΣΑ ΜΑΣ
θαφτά, ἱερά! ΜΑΖΙ ΜΑΣ
καὶ ὄντας σεισμοὶ μᾶς τίναξαν,
οἱ Ἑφέστιοι πάντα Θεοὶ μας.
Πολίτες, ἄς τὴ χτίσουμε
καὶ ὀπλίτες ΕΔΩ καὶ ὀλοι
τοῦ ὄνειρου ΕΔΩ τὴν Πόλη
μὲ τὴν Ἁγιά Σοφιά!

... Ἄλλὰ καὶ ὅταν τὰ μεγάλα ἰδανικά σὰν ἐκθρονισμένα φαίνονται πὼς πέφτουν, βρίσκουν σὰν αὐτὰ μεγάλες καρδιές καὶ θρονιάζοντ' ἐκεῖ μέσα, γιὰ μιὰ μυστικὴ λειτουργία ἢ γιὰ ἓνα θριαμβευτικὸ ὑστερ' ἀπὸ καιροὺς καὶ χρόνους ξαναγύρισμα⁽⁴⁾.

Κι' ἄς βάνη καθέννας μας στὴν καρδιά του τοῦ Ποιητῆ τὰ λόγια ἀπὸ τὸν πρόλογο τοῦ «Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου»⁽⁵⁾, γραμμένα στὰ 1906: «Τὰ μεγάλα ἔθνικα ἰδανικά, ὅταν ἀνθίζουν καὶ ζοῦνε στὸ σπίτι καθ' ἐνός, ὁ ποιητῆς τοὺς χτίζει παλάτια τὰ μεγάλα ἔθνικα ἰδανικά, ὅταν ξεπέφτουν, κι' ὁ καθέννας τὰ διώχνει ἀπὸ τὸ σπίτι του, ὁ ποιητῆς τὰ παίρνει στὸ καλύβι του καὶ ἄσυλο τοὺς δίνει»⁽⁶⁾.

Μιλώντας ὁ Ποιητῆς γενικὰ γιὰ τὸ τραγούδι του, στὶς 20 τοῦ Δεκ. 1927. στὴ

(1) Ἀπὸ τὸ ἴδιο τραγούδι (πὸν μνημονέψαμε παραπάνω, σελ. 92). = Σκληροὶ καὶ Δειλοὶ Στίχοι, ἐγδ. Β', σελ. 45.

(2) *Κωστῆ Παλαμᾶ*, Ἡ Ποιητικὴ μου, τόμ. Α', σελ. 177, 192 κ.έ.

(3) Ἐγδ. Α', σελ. 17-18.

(4) Τὰ λόγια τοῦτα τὰ βρίσκεις, διαβαστή μου, ποτὸ στὸ τραγούδι τοῦ Ποιητῆ «Γνώμες, καρδιές, ὅσοι Ἑλληνας», πὸν γράφτηκε στὰ 1925. Πρβλ. παραπάνω, σελ. 186, ὑποσημ. 1.

«Μικρασιατική Λέσχη» τῆς Θεσσαλονίκης, θυμῆθηκε καὶ τοὺς στίχους τοῦ Βερλαίν:
 «Υστερ' ἀπ' τὴν ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀγάπῃ τῆς πατρίδας»⁽¹⁾. Τοὺς στίχους αὐτοὺς ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς τοὺς ἔβαλε καὶ στὸ τραγούδι του «Ὁ χορὸς τῆς Πρωτοχρονιάς»:

—Υστερ' ἀπ' τὴν ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ
 εἶν' ἡ ἀγάπῃ τῆς Πατρίδας. Ἡ Πατρίδα
 Νά ζῆς χωρὶς πατρίδα δὲ μπορεῖς.
 Ἀκόμα κι' ἂν τὴν ἀρνηθῆς,
 εἶτε φεγγεβολῆ στοῦ ὄνειρου σου τὸ νοῦ,
 τόπος πού θά σου ταίριαζε μιὰ μακρυνὴ
 [Ἀτλαντίδα,
 ὅπου ἐσὺ πῶς κι' ὅπου σταθῆς,
 τὸ εἶζωμα ἢ τὴ χίμαιρα πατρίδα θά τὰ
]πῆς⁽²⁾.

Παράβυλε, διαβαστή μου, τοὺς στίχους αὐτοὺς μὲ μιὰ στροφή ἄλλου Παλαμικοῦ τραγουδιοῦ, πὺ τυπώσαμε παραπάνου (σελ. 92α), καὶ θὰ βρῆς κοινὰ στοιχεῖα. Καὶ μάθε, καλέ μου, πὺς ὁ Ποιητῆς⁽³⁾ στὰ μεγάλα καὶ στ' ἀψεγάδιαστα καλλιτεχνήματα πλάγι στὴν Ἐθνικὴ Ψυχὴ βλέπει καὶ τὴν Ἀνθρώπινη Ψυχὴ! Δίψυχος εἶναι ὁ Ποιητῆς καὶ δίψυχα τ' ἀθάνατα ἔργα!⁽⁴⁾.

Ἡ ἔγδοσι τοῦ Σολωμοῦ στὰ 1901 καὶ ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς.—Ἡ Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ εἶχε στὸ πρόγραμμά της καὶ τὴν ἔγδοσι νεοελληνικῶν λογοτεχνημάτων, ἀρχίζοντας ἀπὸ κεῖνα τοῦ πρωτόθρονου τῆς Νεοελληνικῆς ποίησης, τοῦ Σολωμοῦ⁽⁵⁾. Ἔτσι τὸν Αὐγουστο τοῦ 1901 κυκλοφόρησαν «Διονυσίου Σολωμοῦ Ἄπαντα τὰ εὐ-

ρισκόμενα μετὰ προλόγου⁽¹⁾ περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Ποιητοῦ ὑπὸ Κωστῆ Παλαμᾶ» (τυπογραφεῖο Π. Δ. Σακελλάριου). Τὸ σολωμικὸ κείμενο τῆς ἔγδοσις αὐτῆς τὸ δούλεψε κριτικὰ ὁ κριτικὸς Νικόλαος Γ. Πολίτης. Μερικοὶ ἀστόχαστοι ζηλιάρηδες εἶχαν εἰπεῖ, ὅτι ἡ Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ ἔπρεπε νὰ μπιστευτῆ τὴν ἔγδοσι τοῦ Σολωμοῦ στὸν ἀγνὸ μαθητῆ του, τὸν Ἰάκωβο Πολυλά, πὺ ἔστησε λαμπρὸ μνημεῖο στὴ δόξα τοῦ Ψάλτη τῆς Λευτεριάς ἐννοῶ τὰ περίφημα προλεγόμενα στὴν ἔγδοσι τοῦ Σολωμοῦ, τὴν τυπωμένην στὰ 1859 ἀπὸ τὸν Ἄντ. Τερζάκη. Μὰ ξεχνοῦν οἱ παλιότεροι ζηλιάρηδες κι' οἱ νιώτεροι ἀστόχαστοι, πὺς ὁ Ἰακ. Πολυλάς εἶχε πεθάνει στὰ 1896, ὅταν ἡ Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ καλὰ-καλὰ δὲν εἶχε συσταθῆ. Ἐπειτα ἀπὸ τὴ θανὴ τοῦ Ἰακ. Πολυλά, ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς εἶχε μείνει στὴν Ἀθήνα σκεδὸν ὁ μοναδικὸς σολωμιστῆς ποιητῆς, στεφανωμένος μὲ δάφνες καὶ μυρσίνες, ἄξιος νὰ ἰδῆ κατὰμματα τὸ μεγάλο Ζακυθινό. «Τὴ Μοῦσα τοῦ Σολωμοῦ, —γράφει ὁ Ποιητῆς⁽²⁾, — ἀπὸ τὰ παιδικὰ μου χρόνια κι' ἂν τὴ γνώρισα, δὲν τὴν ἀγάπησα μὲ τὴ φλόγα τοῦ πρώτου καημοῦ γιὰτὶ παιδί δὲν ἤμουγ ὅταν ἐπρόσεξα σ' αὐτὴ. Καὶ μ' ἔδεσε μὲ τὴν ἀσύντριφτην ἀλυσίδα πὺ δένει τὸ πάθος κάποτε τὴ μαθημένη καρδιά, τὴν ὠριμὴ ἡλικία. Ὁ Σολωμὸς δὲν εἶναι ποιητῆς γιὰ νὰ συγκινήσῃ ἐκείνους πὺ μὲ παιδικὴ ἔλαφρότητα στοχαζόνται τὰ κνευματικά».

(1) «Ἡ δόξα τοῦ Σολωμοῦ», πὺ τυπώθηκε στὴν «Ἐθνικὴ Ἀγωγή», τόμ. Δ' (1901) σελ. 281-283, εἶναι ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν ἴδιον πρόλογο, πὺ ξανατυπώθηκε 1) στὸ βιβλίον «Διονυσίου Σολωμοῦ Ἄπαντα τὰ εὐρισκόμενα μετὰ προλόγου περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ ποιητοῦ ὑπὸ Κωστῆ Παλαμᾶ 1921. Ἐκδοτικὸς Οἶκος «Ἐλευθερουδάκη» ἐν Ἀθήναις» (φωτοτυπικὴ ἔγδοσις γινομένη στὴ Λεϊψία ἀπὸ τὴν ἔγδοσι τοῦ 1901) 2) στὸ βιβλίον «Νεοελληνικά 3. Γύρω στὸ Σολωμό, Κ. Παλαμᾶ, Ι. Τυπάλδου, Γ. Ψυχάκη, Γ. Μαρκοῦ, Σ. Λάμπρου, Γ. Κανάλε, Σ. Τρικούκη, τόμος δεύτερος Στωχαστῆ. Ἐκδοσις 1927. Ἀθήνα, σελ. 9-86 (στὶς σελ. 87-182 ξανατυπώνονται μερικὰ παλιότερα Σολωμικὰ γραψίματα τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ).—Προβλ. Γ. Κ. Κασιμάλη, Βιβλιογραφία Κωστῆ Παλαμᾶ, Γ' 1901-1910, Ἀθήνα 1943, σελ. 7, ἀρθ. 1143, 1145.

(2) Ἀρχίζοντας τὰ προλεγόμενά του στὴν ἔγδοσι τῶν Ἄπάντων τοῦ Σολωμοῦ.

(1) Κωστῆ Παλαμᾶ, Ἡ Ποιητικὴ μου, Α', σελ. 193.

(2) Δειλοὶ καὶ Σκληροὶ Στίχοι, ἔγδ. Β', σελ. 305-306.

(3) Κοίταξε τ' ἄρθρο του Φιλολογικὰ ἀναθήματα «Νουμᾶ», ἀριθ. 4, σελ. 4 (19 τοῦ Γενάρη 1903).

(4) Διάβασε καὶ τὰ Παλαμικά τραγούδια «Διπλὴ Ψυχὴ» στὴν ἔφημ. «Τὸ Ἄστυ», ἀριθ. 834 (=23-24 τοῦ Μάρτη τοῦ 1893), σελ. 2 (ξανατυπώθηκε στὴν «Ποικίλη Στοά» τοῦ Ἰ. Ἀρσένη ἔτος 1894, σελ. 71), στὸ περιοδικὸ «Ἐστία», 1895, ἀριθ. 17, σελ. 129 (ἢ «Διπλὴ Ψυχὴ» εἶν' ἀπ' τὸ «Τραγούδι τοῦ Ἥλιου»)

(5) Μὰ τὰ νεοελληνικά λογοτεχνήματα, πὺ τυπώθηκαν στὴ «Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ» δὲν ἦταν πάντοτε ἄξια μιᾶς τέτοιας βιβλιοθήκης. Πὺς οἱ ἐπιμελητῆς της δέχτηκαν νὰ τυπώσουν τοὺς ἀνόητους στίχους τοῦ Φωκ. Πανᾶ;